

מבנה זמני הפועל המורכבים

גדעון גולדנברג

smuxtéya "היא מחכה", (אורמי: *Bixz∞jítun* "אתם רואים" או באמהרית *säm∞cƒcƒalläh* (שתרגומו בקירוב "I have heard") – בכל אלה הצורות אֹמַר, או *seen*, או *worden*, *getragen*, או *sein*, או *vista*, או *smuxta*, או *Bixz∞j∞*, או *säm∞cƒcƒe* המייצגות את מה שקרוי "הפועל הלכסיקלי" (או "הפועל הנעזר", או גרוע מזה "הפועל הראשי") הן בעצם צורות וצירופים שמניים בביטויים אדוורביאליים. צורות זמני-הפועל במערכת המורחבת הן הרכבים תחביריים מובנים ומגוונים (אשר האיבר השורר בהם מבחינה תחבירית הוא לעולם פועל-העזר או מקבילו), ולפיכך הם ראויים לניתוח תחבירי. נראה לי שניתוח תחבירי הצירופים המורכבים חיוני להבנתם אפילו בתהליכי שחיקתם, שינוייהם וכיוצא בזה.

במחקר הדקדוק הערבי נידונו ההרכבים הללו, ובעקבות סילווסטר דה־סִסִי שעמד על האנלוגיה המבנית בין *abar kâna* (המשלים הפרדיקטיבי) לתיאור מצב², הוכרו גם צורות האימפרפקט והפרפקט המורכבות עם פועל-העזר *kâna* כ"משפטי-מצב קפואים" ("erstarte Zustandssätze", לפחות ביסודן: כך במבנה עם האימפרפקט *kâna yuƒball* "היה מתפלל", אשר ביסודו אולי הוא מקביל גם לתבנית שלילה כמו *kunnâ wa-mâ nuƒball* "נהגנו שלא להתפלל"³, או אף בביטויים עם הפרפקט כמו *alladƒ kâna ≤aqbala (ma-ahu)* "אשר בא (עמו)". ואם "הפועל הלכסיקלי" שתול כאן במעמד אדוורביאלי, הרי שהוא מנושל מתפקיד ההשָׂאָה הישירה של צורת-הפועל המפורשת, שעל־כן הוא נתון במעטפת (או במעמד, בערבית *manzilah*) שמנית, ואילו גרעין הסינטגמה הפועלית הוא "פועל-העזר".

ואולם את דבריי היום מבקש אני לייחד בעיקר למבנים המורכבים המשמשים בכמה לשונות שמיות ובלשונות אחרות לציון מבחין של הפרפקט-רזולטטיבי-סטטי ולא להא לה המציינים את ניגודו – האימפרפקט-פרוגרסיבי-דינמי. היום נתבונן במבנים המורכבים אשר משמשים בהם שני בסיסים עיקריים – הסבות שמניות של הפועל: (1) התואר הגזור מן הפועל (ה"בינוני") ו-(2) שם-הפעולה האדוורביאלי (ה"גרונדיום"). יש שבינוני משמש בהרכבים

הרצאה כללית על קטגוריות הפועל ועל הזמנים המורכבים אין מקומה בסימו של יום עיון חגיגי (וארוך למדי). לפיכך ייסבו דבריי לא על המבנה הפנימי של צורת-הפועל כקטגוריה דקדוקית ולא על מבנה הסינטגמה הפועלית כמגדירת הרכיב הנשואי (לפי שיטה זו או אחרת), אף לא על "שימוש הזמנים" וההבחנות המבוטאות בו אלא בעיקר על המבנה התחבירי של היחידה הפועלית במערכת זמני-הפועל המורחבת.¹ התפתחות דינמית של מערכת מורחבת כזאת מאפיינת לשונות רבות, ובכללן לשונות שמיות חדשות וישנות. מערכת זמני-הפועל יש לה מקום של כבוד בתיאור הדקדוקי של כל לשון: דקויות ההבחנה אשר המערכת הזאת מציינת ומשמעיהן של קטגוריות זמני-הפועל ("שימוש הזמנים") נידונות בהרחבה בספרות הבלשנית. לעומת זאת, המבנה התחבירי הפנימי של תבנית זמני-הפועל המורכבים אינו זוכה למקום הראוי לו ולניתוח מספיק בדיון הדקדוקי העיוני והתיאורי.

זמני-הפועל המורכבים בנויים מצורות אחדות הגזורות מן הפועל הלכסיקלי ומן ה"אוקסיליארים"; אלו מספקים את מה שמרסל כוהן קרא *le matériel des temps composés*. השימוש בביטוי "צורות הגזורות מן הפועל הלכסיקלי" נועד לעקוף את הקושי שיוצר השימוש הבלתי-עקיב במונח "פועל", אשר במובנו המצומצם מגדיר את הצורות הפיניטיות, אבל הוא משמש גם כינוי למכלול הצורות הקשורות קשר פרדיגמטי לצורות הפיניטיות. מכלול זה יש בו בחבילה אחת צורות-פועל נוטות (פקטיביות, "צורות-פועל אמיתיות") עם צורות שמניות, תואריות ואדוורביאליות (שנתפנו לפעמים במשותף *participialia* או *verbs*). הצורות המייצגות במבנה הזמנים המורכבים את "הפועל הלכסיקלי", מעצם הגדרתן אין הן צורות-פועל נוטות חופשיות, כמו שארית הצורה הנוטה משניטלה ממנה הנטייה (ה-*Infl*) [לאמור: טול את ה"אינפלקסיה" מן הפועל וישאר שם, או "אטריבוטיבוס אנרגי", מה שתאבה]. כך בביטויים כמו הוא הָיָה אֹמַר, או באנגלית *we have seen her* ["רָאִינוּהָ"], או בגרמנית *du wirst getragen worden sein* [פוטורום אגזקטום פסיבי, "you will have been carried"], או באיטלקית *l'ho vista* ["רָאִיתֶהָ"], או בארמית חדשה (סאקז):

¹ שיטות בלשניות אשר מציגות את ביטויי הזמנים המורכבים כמעין הלחמים של פועל ראשי (לכסיקלי) עם תוספות, בלי לנתח כנדרש את מבניהם התחביריים של הצירופים הללו, אין כמוהן בכוחן לבטל את מעמדם של ההרכבים הללו כמבנים תחביריים מובהקים הצריכים ניתוח. שיטות כאלה, אף שהן רווחות בכמה חוגים בלשניים, אינן מענייננו ולא נדון בהן כאן.

² Antoine Isaac Silvestre de Sacy, *Grammaire arabe*. 2 vols. (Paris 1810) II 74-75 = 2e ed. (1831) II 87.

³ Heinrich Leberecht Fleischer, "Beiträge zur arabischen Sprachkunde", *Kleinere Schriften* I (Leipzig 1885), p. 577

הרצאה באקדמיה ביום העיון לכבוד פרופ' יהושע בלאו במלאת לו שמונים שנה. חשון תש"ס (אוקטובר 1999)

המקורי בטל במערכת הנתונה. מכל מקום, בכמה מן השפות הרומניות כבארמית, עם כל השינויים בכללי ההתאם ובהתנהגות התחבירית, עדיין מתקיים בצורות הללו בהקשרים מוגדרים ההתאם של הבינוני הפרפקטי עם שם הפעול כמתבקש מן המבנה הפוססיבי-פסיבי, כמו *videlun* "עָשׂוּם" בארמית, *il l'a prise* "לְקַחָה" בצרפתית, או *l'ho vista* "ראיתָה" באיטלקית. לשאלת הניתוח של ביטויים פועליים כאלה עוד תיתוסף הערה באחרית דבריי.

ביטויים אימפרפקטיים-פרוגרסיביים באים לפעמים גם להבדיל מן האימפרפקטים המנהגיים, הרב-פעמיים וכדומה, מעין "היה בעצם כתיבתו" לעומת "נהג לכתוב", אבל תמיד ניגודם הברור הוא הפרפקט הסטטי. ביטויים כאלה נוצרו במתכונת דומה בלשונות מטיפוסים שונים בתקופות שונות ובדרגות שונות של גרמטיקליזציה. בתבנית הנפוצה משמש שם-פעולה [או: מקור] עם מילת-יחס [כמו "אני בכתיבה"] – צירוף גרונדיאלי מצד שימוש – לציון הבחנה מיוחדת זו. כדי לאמור "אני לומד, עוסק (עכשיו) בלימוד, נמצא בתהליך של לימוד (של משהו, או בכלל)", אומרים באמהרית *bämaʕnat lay nänɛnɛ*, בצרפתית *je suis en train d'étudier* (או עם מילות יחס אחרות), בלהגים של הארמית החדשה *bilyäpa win* או

Biljöpivn – כל אלו תרגומם המילולי בקירוב: "אני בלימוד" – ובאנגלית: *I am studying*. את ניתוח המבנה הזה נוח להאיר בעזרת ההשוואה בין הארמית לאנגלית. לאנגלית – לא מפני תפוצתה וחשיבותה בעולם כיום, כפי שמצא גם אבי הגרמניסטיקה יעקב גרים כבר לפני 150 שנה שהיא הלשון הראויה ביותר לשלוט בעולם ואף ביכר אותה על-פני לשונו הגרמנית. מעניין להשוות את הצורות הנידונות בארמית אל האנגלית דווקא – בשל ההקבלה המיוחדת שיש בין שתי השפות הללו בדרך התפתחות המבנים הפרוגרסיביים. במבנים כמו *she is walking* באנגלית הצורה *walking* איננה הבינוני (participle) אלא שם-הפעולה (gerund) והמבנה כולו הוא בעיקרו המשך של *she is on walking* שהתכווץ ל-*she is a-walking* ולבסוף נשמט בו כל זכר למילת-היחס. הצירוף הזה הוא כביטויים האימפרפקטיים-פרוגרסיביים בלשונות האחרות שראינו, ומיתרגם מבנית כמותם, *she is walking* שווה פחות או יותר במשמעו ומקביל במבנהו *näcɛɕɛ lay*

הפרפקטיים וכנגדו גרונדיום באימפרפקטיים, ואפשר גם להפך. הרכבים פרפקטיים עם בינוני ידועים בשפות רבות, ויש ביניהם קרבה טיפולוגית שאינה מתפרשת מאליה. בלשונות אלו אין פועל פרפקטי אבל יש בינוני פרפקטי. מדוע יש שיימצא, כמו גם בעברית, בינוני פרפקטי סביל אבל לא פעיל – אינני יודע. בגלל חוסר-הסימטריה הזו טען ג'ימז הריס לפני רבע מילניום שהלטינים דפקטיבים בעניין הפרטיציפיה. לצורך הבעת הפרפקטיות שלא בסביל יש שתי דרכים: או (1) דחיקת הפסיביות ושימוש בבינוני הפעול גם בהוראה אקטיבית, שימוש שנידון בספרות הבלשנית ואשר על תיאורו בעברית כתב חתן המסיבה לפני קרוב ליוכל שנים מאמר שכבר היה לקלסי,⁵ או (2) שימוש בבינוני הפרפקטי הסביל בתבנית פוססיבית-פסיבית (כמו ב-*נראה לי*) כשהוא חל על הפעול ומתאים לו. בארמית נעשה שימוש בשתי הדרכים: בארמית החדשה נוצר המבנה מן הסוג הראשון, בין היתר בצירוף האוגד עם הבינוני שיכול גם להיות פעיל, כמו *mijriv* "אנחנו כבר אמרנו" (מילולית: "אנחנו אמורים"), *ru wâne lu mʕre* "הגדולים (החכמים) כבר אמרו" (עם הבינוני הפרפקטי *mʕre / mijri* המנוטרל מן הדיאטסיס, כמו 'שתוי' בעברית, שנאמר על השתיין ולא על המשקה); בארמית המזרחית, בייחוד בסורית, השריש המבנה הפוססיבי-פסיבי להבעת הפרפקטיות, כמו (בסורית) *Sen ʕahe bɔdɔn le-h* "אם עשה חטאים" (מילולית: "אם חטאים עשויים לו"), מבנה שבארמית החדשה נעשה לעָבֵר הפשוט, ובו הבינוני יובן בהכרח כסביל. בתבנית זו האחרונה נוצר הפרפקט בלשונות הרומניות וגם בלשונות הטוונטיות. לא הבאתי דברים אלו עם כל הידוע שבהם אלא לצורך העמדת השאלה: היש דרך שלא לנתח את צורות-הפרפקט הללו כהרכבים עם פסיב מובנה. אני מבקש לשכנעכם שהמבנים פסיביים ביסודם כל עוד יש לכך ביטוי כלשהו בתחביר ההרכב. כאשר חצי הרמן פאול את צורת-הפרפקט של הפעלים היוצאים בגרמנית כמו *ich habe das Buch gefunden* "מצאתי את הספר", הסביר כנדרש שהמבנה במקורו מתפרש כ-*ich habe das Buch als ein gefundenes*, שעל-כן היה הבינוני מתאים במין ובמספר לפעול כל עוד התקיים בגרמנית התאם כזה בתארים הפרדיקטיביים (והאדורביאליים). משנעלם לחלוטין ההתאם של התואר שאינו לוואי, הוא נעלם גם בפרפקט המורכב, ובד בבד (או בלשונו "יד ביד") עם התפשטות הבינוני חסר-הנטייה הלכה והתעמעמה המשמעות המקורית של הצירוף. גם כאן נשאלת השאלה עד כמה נחוץ שהמבנה ותוכנו יתעמעמו, כדי שיהיה הניתוח

⁴ "The Latins are defective in this Article of Participles", James Harris, *Hermes or a Philosophical Inquiry Concerning Universal Grammar*, 2nd edition (London 1765) 185

⁵ יהושע בלאו, "בינוני פעול בהוראה אקטיבית", לשוננו יח (תשי"ב-תשי"ג) 67 – 81. נדפס מחדש (עם הערות ותוספות) בכרך מאמרי של י' בלאו, עיונים בבלשנות עברית (ירושלים תשנ"ו) 313 – 329.

⁶ Hermann Paul, *Deutsche Grammatik* (Halle 1916–1920) IV (Teil IV, 2) 137

⁷ Jakob Grimm, "Über den Ursprung der Sprache" (1851), ap. *Auswahl aus den Kleinen Schriften von Jakob Grimm* [ed. Ernst Schultze] (Hamburg 1905) 161–213, pp. 206–207

בתולדות הארמית כתולדות האנגלית אפשר לעקוב אחר תהליך השחיקה של מילת-היחס וגם יש עדויות דיאלקטליות לשלביה של שחיקה זו. מבנה הצירופים הנידונים שקוף יותר בארמית משום שלא התלכדה בה צורת שם-הפעולה עם פרטיציפיום אימפרפקטי כפי שבתולדות האנגלית התלכדו צורת *-ende* של ה-participle וצורת *-inge* של ה-gerund. בארמית החדשה יש להגים שבהם, בתבניות הגרונדיאליות, מילת-היחס *b-* עשויה להישמט לפני צורות המקור שתחילתן *m-*, יש להגים אשר בהם היא נשמטת תמיד לפני צורות המקור שתחילתן *-m*, או לפני כל צורות המקור בבניין הנגזר, אשר הייתה בהן לפני *m-* תחילית, ויש להגים אחרים אשר כמו באנגלית לא נשאר בהם כלל זכר למילת-היחס. לסוג הראשון מובאות להלן דוגמות מן הדיאלקט המסומן N, לסוג השני מ-Z, לסוג השלישי מ-U, ולרביעי מ-Az:

<p>"איננו מקבל" <i>le-li</i> <i>q∞Buli</i> "I-am-not accepting"</p> <p>"הוא שואל" <i>Baqrwlb (=Baqrw ijl)</i> "asking he-is"</p> <p>"איני יכול" <i>levin</i> <i>msaja</i> "I-am-not being-able"</p> <p>Az "אני יורדת" <i>kwaΔan (=kwaΔa + *iwan) ~ kwáΔlan (=kwaΔa + ilan)</i> "descending I-am" "descending I-am"</p> <p>"אתה הולך" <i>izalet (= izala + *iwet) ~ izállet (= izala + ilet)</i> "going you-are" "going you-are"</p> <p>"אני לא אומר לך שקרים" <i>ana dugle len imara baox</i> "I-am-not saying"</p> <p>"אני מושך" + <i>ilen</i> <i>garoΔen (=garoΔe+ *iwen) ~ garóΔlen (=garoΔe</i> "pulling I-am" "pulling I-am"</p>	<p>N (המאה ה-17) ויך באראקא <i>we-wax bi- ≤rāqa</i> "we-are in running away"</p> <p>ואוא במצלויה <i>wāwa bi- mβalo-ye</i> "she-was in praying"</p> <p>ויוא מראויה ארויה <i>we-wa mar≤o-ye ≤urwe</i> "he-was grazing his flocks"</p> <p>Z <i>≤axnan kulla Δāta wax bi- nřāra il de- dalřsa</i> "we-are in guarding", "אנחנו, כל השנה שומרים אנו על גפן זאת" <i>win m-āgfo-be hřl ≤atta</i> "אני מתפלא עד עכשיו" "I-am wondering"</p> <p>U <i>Bim∞ritun (= Bi- m∞r∞ ijtun)</i> "אתם אומרים" "in saying you-are"</p> <p><i>Bij∞vivin (= Bi- j∞v∞ ijvin)</i> "אני נותן" "in giving I-am"</p> <p><i>raba dana p∞rtuli viny∞</i> "הייתי מסובב זמן רב" "long time going round I-have-been"</p>
---	---

עוד לפנינו השאלה: מה בכל זאת מעמדם של ההרכבים הפרפקטיים והאימפרפקטיים שהזכרנו במערכת הסינכרונית? האם ההרכבים עם בינוני פרפקטי עדיין הם תבניות של הפועל כ-possessor של הפועל במצב תוצאה, או שיש לראות בהרכב תבנית שמעמדה כשל ביטוי פרדיקטיבי דחוס שהיא כפועל יוצא לכל דבר? (בעברית אפשר היה לשאול אם במשפטי שייכות עם יש ל- ה-possessum הוא הנושא או המושא). התשובה היא שכל עוד ניכרים בביטוי הלשוני (מתוך המבנה וההתנהגות התחברית) סימניהן הפורמליים של שתי תבניות שונות זו מזו, הביטוי שייך בו בזמן לשתי התבניות.

גם ההרכבים האימפרפקטיים שראינו, עם תבניתם הגרונדיאלית הניכרת, יש שהם מידמים לצירופים פרטיציפאליים, ואף יוכלו להתפרש, על-פי תפיסה שהיא נכונה-יותר-משהיא-אלגנטית, כשייכים לשתי מסגרות פרדיגמטיות שונות.

דברים אלו מתחברים למה שהסביר יהושע בלאו במישור הדיאכרוני כהתפתחויות פלורלינאריות בעניין השורשים החלשים או הבידריקליים, בדבר הצורות פועל / פולל, באשר לווקליזציה של פֶּעַל והפְּעִיל ובהסברת צורות-הפועל המוארכות.⁸ שינויים מערכתיים בהגדרת תבניות-לשון ותפקידן מחייבים למעשה מצבים שבהם ה-*valeur* המבני הולך וזקק והערך המבני הולך ודל יחיו באותה הלשון בעת ובעונה אחת: פעמים יתנהג הצירוף כאילו עדיין הוא א, ופעמים כאילו היה ב. תמונה כזאת אינה מתיישבת בפשטות עם מהלך הכלים על לוח האשקוקי כפי שתוארו פרדיננד דה סוסיר, אבל גם הפיסיקאים בימינו מלמדים אותנו על חלקיקים הנמצאים במקומות שונים בו

⁸ Joshua Blau, "Studies in Hebrew Verb-Formation", *Hebrew Union College Annual* 42 (1971) 133-158: B. 'The Origins of the Pôlel / Pô-el Themes of the Verba 2-w/y and 2-gem.: a Case of Plurilinear Development' (ib. 147-151) &c. 'The Original Vocalization of the Perfect of Hebrew Hif-il and Pi-el Another case of Plurilinear Development' (ib. 152-158); J. Blau, "Some Difficulties in the Reconstruction of 'Proto-Hebrew' and 'Proto-Canaanite'" *In Memoriam Paul Kahle*: ed. M. Black & G. Fohrer (Berlin 1968) 29-43: 6. 'Plurilinear Development' (42-43).
 כל אלה נדפסו מחדש בקובץ מאמרי המחבר *Topics in Hebrew and Semitic Linguistics* (Jerusalem 1998) בעמ' 169-180, 279-282.